

КИТАБ-И МАДЖМУ'-И ТАРДЖУМАН-И ТУРКИ ВА 'АДЖАМИ ВА МУГАЛИ ВА ФАРСИ

Aleksandr N. Garkavets (2019), *Kitāb-ı Madjmu'-ı Tardjuman-ı Turki va 'Adjami va Mughali va Farsi, «Сводная книга переводчика по-туркски, и по-персидски, и по-монгольски, и на фарси» Халила бин Мухаммада бин Йусуфа ал-Кунави / При участии О. О. Туякбаева. – Алматы: Базар– 600 s. ISBN: 978-9965-854-51-4*

Musa SALAN*

Gazi Türkiyat, Güz 2019/25: 259-263, DOI: 10.34189/gtd.25.0012

Bilindiği üzere *Kitāb-ı mecmū-ı tercümān-ı turkī ve acemī ve muğālī* XIV. yüzyıl Memlūk sahası sözlüklerindedir. Tek nüshası Leiden Üniversitesi, Levinus Warner koleksiyonunda 517 eser numarasıyla muhafaza edilmektedir (Houtsma 1894: 1; Garkavets 2019: 5). Orta Türkçe eserlerine sınırlı şekilde yansıyan tarihî Kıpçakçayı ihtiva etmesi açısından ayrıca önemli bir eserdir.

Eser; Arapça-Türkçe sözlük (1-62v), Moğolca-Farsça sözlük (63v-67v4), Arapça-Moğolca sözlük (67v5-74v8) ve Moğolca konuşma kılavuzu (74v9-75r7) bölümlerinden oluşur.¹ Hacıminin de getirisiyle olsa gerek çalışmalar daha ziyade bu eserin Arapça-Türkçe kısmı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bölüm üzerine ilk yayım Martin Theodor Houtsma tarafından 1894'te eserin de bulunduğu kent olan Leiden'de basılır.² Bu çalışmayı Houtsma'nın yayımına dayanılarak Kazak Türkolog A. K. Kurışjanov tarafından 1970'de yapılan yayım takip eder.³ Türkiye Türkolojisinde bu eser üzerine ilk çalışma 2000

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Bartın/TÜRKİYE. msalan@bartin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7624-7614>

¹ Eserle ilgili geniş bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Ermers, 1999: 42-43, Toparlı vd., 2000: V-VII.

² Houtsma, M. T. (Ed.). (1894). *Ein türkisch-arabisches Glossar nach der leidener*. EJ Brill.

³ Курышжанов, А. К. (1970), *Исследование по лексике Туркско-Арабского словаря*.

yılında Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. M. Sadi Çögenli ve Doç. Dr. Nevzat H. Yanık tarafından yapılır.⁴

Bu çalışmadan da 19 yıl sonra, Ermeni harfli Kıpçak çalışmaları ile tanınan Ukraynalı Türkolog Aleksandr Garkavets tarafından yapılan ve bu yazıda tanıtılacak olan çalışma gelir.

Almatı'da *Китаб-и Маджму'-и Тарджуман-и Турки ва `Аджамии ва Мугали ва Фарси*⁵ adıyla basılan 600 sayfalık bu çalışma şu bölümlerden oluşur: Giriş bölümü ("Араб-филолог о кыпчакском языке (Вступительная статья)" (ss. 5-22); Eserin Türkçe kısmının tırkibasımı ve Arap harfli reproduksiyonu ("Факсимиле и построчный набор тюркской части рукописи") (ss. 23-300); Eserin Türkçe kısmının normalizasyonu, transkripsiyonu ve (Rusça) tercümesi ("Нормализация, построчная транскрипция и перевод тюркской части рукописи") (ss. 301-551); Sözlüksel dizin (ss. 552-597) ve içindekiler bölümü.

Çalışma, iç kapağında çalışmayı özetleyen kısa bir özetle başlar. Burada Aleksandr Garkavets; M. T. Houtsma'nın 1894 yılında yaptığı yayında eserin anonim olduğu, 1245 yılında yazıldığı ve "Türkçe-Arapça Sözlük" ismi ile anıldığı hususunda verdiği bilgilerin yanlış olduğunu, mezkûr yazım tarihinin 70 yıl sonra Barbara Flemming tarafından Hicri 743, Şaban ayı (1343, Ocak ayı) olarak düzeltildiğini belirtir. Daha sonra Garkavets, titiz bir çalışma sonunda hem eserin müellifi hakkında hem de içeriği hakkında şunu söyler: "Bu kitap Türkçe-Arapça Sözlük değil, 'Temiz Türk dili, yani Kıpçakça ile' yazılmış Arapça ders kitabıdır ve Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Kunevi tarafından kaleme alınmıştır." Tabii ki bu müellif bilgisi Türkiye Türkolojisi için yeni bir bilgi değildir; zira Recep Toparlı vd. tarafından 2000 yılında yapılan çalışmada bu bilgiye yer verilmişti.

"Араб-филолог о кыпчакском языке (Кыпчакча hususunda Arap filolog)" adlı giriş bölümü üç alt başlıktan oluşur: "Türkçe Kısmı" ve "Moğolca Kısmı" alt maddelerini içeren "El yazmasının İçeriği"; "Transliterasyon, normalizasyon ve transkripsiyonun özellikleri" ve "Renkli İşaretlemelelerin Özellikleri".

Eserin içeriği ile ilgili bölümde, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkçe kısım ve Moğolca kısım hakkında bilgiler verilir. Türkçe kısmında müellifin kim olduğuna, müellifin Kıpçakça ve Türkmençe sözcükleri ayırt edişine ve onun Türkçeye dair gramatikal düşüncelerine yer verilmiştir. Bu bölümde dipnotta bu eser üzerine yapılan çalışmalar verilirken yine Toparlı vd.'nin 2000 yılında yayınladıkları çalışmanın olmadığı görülür.⁶ Bununla birlikte zikredilenler arasında, Türkiye'de

⁴ Toparlı, R., Çögenli, M. Sadi, Yanık, Nevzat H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mughâlî*, Ankara: TDK.

⁵ Paylaşılan kapak resminden de anlaşılacağı üzere eserin ismi ile kapaktaki isim örtüşmemektedir. İç kapakta yer alan başlık yayın bilgileri bölümlerinde tekrarlandığı için aslı başlık olarak kabul edildi.

⁶ Bu, Garkavets'in Türkiye'de yayınlanan bu çalışmadan haberdar olmadığının bir işareti olsa gerektir.

bilinmediğini düşündüğüm, A. Yunusov'un eser üzerine 1980 yılında yaptığı bir neşir dikkati çeker.⁷ Moğolca kısım alt başlığında da varaklarda hangi sayfalar arasında hangi sözlüklerin yer aldığı (63v-67v4: Moğolca-Farsça sözlük; 67v5-74v8: Arapça-Moğolca sözlük; 75r8-75v: konuşma kılavuzu; 74v9-75r7: Türkçe-Moğolca tercümeli özel isimler sözlüğü) verilir. Garkavets, 74v9-14, 75r1-8 varak ve satırları arasında Türkçe olan 11 erkek 8 kadın isminin Moğolca tercümesi ile verildiğini dile getirir.

Giriş bölümünün "Transliterasyon, normalizasyon ve transkripsiyonun özellikleri" adlı alt bölümünde yazar öncelikle eser müstensihisi ile görüşünü belirtir. Buna göre, bu el yazmasını yazan kişi Arapça ve Farsçayı iyi bilen, hareketleri Fars usulü ile kullanabilen; ancak Türk dillerine hâkim olmayan bir kimsedir. Zira, ilkin, pek çok Türkçe sözcük farklı şekillerde okunan harfler kullanılarak yanlış yazılmış; ayrıca ünlüler kısmen karıştırılmış veya yanlış aktarılmıştır. Garkavets, orijinalden istinsah edildiğini düşündüğü bu yazmanın kendilerini metni harfiyen translitere etmeye mecbur bıraktığını ve bu noktada, keşideleri kaldırarak, Times New Roman (unicode) fontunun olanaklarının kullanıldığını söyler. Çalışmada XIII.-XIV. yüzyıl Arap ve Fars yazı geleneğine dayanarak orijinal yazısı ile metin normalleştirilmeye çalışılmıştır. Uyumsuzluk durumlarında Türkçe seslerin aktarımında temkinli davranılmış, kaba bir tek tipleştirmeden kaçınılmış; ancak orijinal imla da korunmaya çalışılmıştır. Garkavets, devamında Arap harflerinin metinde hangi Türkçe sesleri karşıladığını gösteren bir tablo sunar. Buna göre, sütunlardaki veriler şöyledir: harf; ses; Arap harfli orijinal; Arap harfli normalizasyon; okunuş (transkripsiyon); Rusça tercüme; varak ve satır numarası. Sonraki tabloda (s. 16) ise önceki tablodaki ilk unsur ile ikinci unsur yer değiştirmiş, yani bu kez ses ve sesin karşılığı harflere göre bir veri sunumu yapılmıştır. Bu bölüm kullanıcılar için hem eserin imla özelliklerini anlama hem de Garkavets'in metodunu görme imkânı sunar.

Giriş bölümünün "Renkli İşaretleme Özellikleri" alt başlığında, Garkavets öncelikle el yazmasında iki farklı renkte mürekkep kullanıldığını belirtir: Temel metin (Arapça) için siyah; başlıklar (Arapça) ve Türkçe sözcükler için kırmızı.

Yazar el yazmasının renklerini korumakla kalmayıp kendisi de farklı renklendirmeler ile çalışmaya fonksiyonellik katmaya çalışmıştır. Buna göre, transliterasyonda (Arap harfli reproduksiyon) siyah renk korunmuş; fakat orijinaldeki kırmızı renk eflatuna (*magenta* %100) çevrilmiştir. Bu uygulama, normalizasyon bölümünde (kalın punto ile birlikte) bulunan kırmızı renkli Arapça başlıkları ayırt etmeye yardım etmiştir.

Transliterasyon ve normalizasyonda ayrıca iki standart renk daha uygulanmıştır: Kamış kalem kullanılarak siyah mürekkep ile yapılan düzeltmeler için açık mavi (*cyan*

⁷Yunusov, A. (1980), Tarjumon – XIV asr yozma obidasi, Fan: Toshkent.

“camgöbeği” %100); tüy kalem kullanılarak dolu, siyah mürekkeple yapılmış kullanıcı eklemeleri, düzeltmeleri için parlak mavi (cyan %93, magenta %74,35).

Çalışmanın gövdesi için Garkavets, pek çok çalışmada gelenekselleşmiş olan metottan ayrılarak transliterasyon olarak adlandırdığı Arap harfli reproduksiyon bölümünü eserin tıpkıbasımıyla iç içe sunmayı tercih etmiştir. Yani, öncelikle el yazmasının tıpkıbasımından bir sayfa verilmiş, müteakip sayfada ise reproduksiyon sunulmuştur:

1	وهو الازرق وهو الجثن وهو الاصل وهو النطفة
2	الفلك فيز الشمس كن وهو اليوم الشعاع
3	قياش ويقال كئاش وهو بالتركمانى
4	القمر اى وهو الشهر ضوء القمر ائبين الهلال
5	ينجى اى ينجى قمر جديد النيز اى طئن
6	يعنى قمر ملان النجم يئز = يئز الثريا الكز < الكز
7	الشحاب يئز الضباب طمان
8	ويقال چاس وهو لغة المطر يئز
9	ويقال يئمور وهو بالتركمانى الهوا يئ
10	وهو الغام الثلج فر البرد بر حر = برچق وهو الجمصن
11	ويقال طلو وهو بالتركماني الجليد يئ
12	النزد سؤق الحر ايبى وهو السخن الحار
13	البرق يئشن ويقال يئدرم = يئدرم وهو بالتركمانى
14	الزعد

Bu yöntem açıkçası kullanıcılar için çok büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Bu bölümde her ne kadar çalışma eserin Türkçe kısmını ele alıyorsa da bütün el yazması sunulmuştur; fakat, tabii ki, Türkçe bölümden sonra Arap harfli reproduksiyona yer verilmemiştir.⁸

Yukarıda örneklendirilen “Eserin Türkçe kısmının tıpkıbasımı ve Arap harfli reproduksiyonu”ndan sonra “Eserin Türkçe kısmının normalizasyonu, transkripsiyonu ve (Rusça) tercümesi” bölümü gelir. Bu bölümde el yazmasının yerini “normalizasyon” sayfası ve devamında Türkçe unsurların transkripsiyonu, Arapça metnin ise Rusça tercümesi verilir. Normalizasyon terimini açmak gerekirse, Garkavets bu uygulamada Arap harfli el yazmasında bulunmayan, ama doğru

⁸ Garkavets, 62v ve 63r’de başka bir el tarafından yazılmış eklemelere de reproduksiyon ve transkripsiyonda yer vermemiştir.

varsayılan müdahaleleri önceki bölümde yaptığı reproduksiyonun tekrarı olan normalizasyonda gösterir. Eflatun rengindeki Türkçe sözcüklerde bu kez siyah renkli hareketler Garkavets'in kendi müdahalesini gösterir. Kendisi bu eylemi "normalleştirme" olarak adlandırmıştır. Bir örnek üzerinde göstermek gerekirse, 7v13 satırının sonundaki sözcük:

Çalışmanın son bölümü ise eserin Türkçe kısmı için hazırlanmış olan sözlüksel dizidir. Burada eserdeki tüm Türkçe sözcüklerin yanı sıra dilbilgisi konularında zikredilen Türkçe ekler ve ayrıca Moğolca kısımda Türkçe ve Moğolca için ortak olan sözcüklere yer verilmiştir.

Bu yeni çalışma Türkoloji literatürü için çok kıymetlidir. Bununla birlikte, yazarın; kendinden önce aynı eser üzerinde yapılan çalışmaları metin okuma safhasında hiçbir şekilde dikkate almaması, karşılaştırma yapmaması, izahatta bulunmaması, okumalarla ilgili dipnot vermemesi veya özel bir notlar bölümü oluşturmamasının da yayının bilimselliği açısından maalesef bir eksiklik teşkil ettiğini belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

ERMERS, Robert (1999), *Arabic Grammars of Turkic, The Arabic Linguistic Model Applied to Foreign Languages & Translation of Abû Hayyân al-'Andalusî's Kitâb al-'Idrâk li-Lisân al-Atrâk*, Leiden-Boston-Köln: Brill.

HOUTSMA, M. T. (1894), *Ein türkisch-arabisches Glossar nach der leidener*, Leiden: EJ Brill.

TOPARLI, R., ÇÖGENLİ, M. Sadi, YANIK, Nevzat H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Muğalî*, Ankara: TDK